

Розділ 2

СОЦІОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

УДК: 316.75.005

Нагорний Б. Г.

НЕОБХІДНІСТЬ РОЗШИРЕННЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО ТЕЗАУРУСУ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ СОЦІОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ

У статті розглядається необхідність оновлення та розширення тезаурусу для вивчення сучасних проблем управління в зв'язку з етапом нелінійного розвитку суспільства, зростанням впливу чинника невизначеності, появою нових ризиків, суттєвих змін якостей соціального часу і соціального простору.

Ключові слова: тезаурус, соціальний час, ідентичність, соціальні наслідки, критерії оцінки.

В статье рассматривается необходимость обновления и расширения тезауруса для изучения современных проблем управления в связи с этапом нелинейного развития общества, возрастанием влияния фактора неопределенности, появлением новых рисков, существенных изменений качеств социального времени и социального пространства.

Ключевые слова: тезаурус, социальное время, идентичность, социальные последствия, критерии оценки.

This article deals with the need to update and expand thesaurus to explore contemporary problems of management due to the nonlinear stage of development of society, the growing influence of uncertainties, the emergence of new risks, significant changes in the quality of social time and social space.

Key words: thesaurus, social time, identity, social implications and benchmarks.

Близько 20 років тому відомий польський соціолог П. Штомпка, який був одним з президентів Міжнародної соціологічної асоціації, ввів у науковий обіг термін «культурна травма». Це такий стан особистості або окремої соціальної групи, коли вони, в силу великої кількості соціальних змін і швидкості їх впровадження в соціальні сфери суспільства, не можуть своєчасно адаптуватися до них. Як наслідок – формування багатьох негативних соціальних явищ. Дослідники, які аналізували ці зміни, додатково до категорії «культурна травма» ввели ще одну додаткову категорію – «методологічна травма» (складність аналізу нових соціальних явищ і процесів через неможливість використання колишніх методичних і методологічних підходів).

Сучасний стан глобального співтовариства, аналіз соціальних процесів у багатьох регіонах світу та окремих країн показує актуальність використання цих термінів. Тільки, на наш погляд, необхідно принципове доповнення до цих термінів, яке обумовлене швидкістю протікання соціального часу в перші десятиліття XXI століття. Доцільно довести важливе положення про те, що і культурна, і методологічна травми зараз мають більш тривалий часовий інтервал і приховані латентні наслідки.

Потребує розширення і понятійний апарат, який досліджує соціальні наслідки від впровадження різного класу нововведень (інновацій). З нашої точки зору, соціологи недостатньо уважно поставилися до важливого висновку, зробленому більш 20-ти років тому, групою вчених під керівництвом професора Прагнашвілі І. В.: чим складніше нововведення (інновація), тим більш віддалені участі будуть проявлятися їх соціальні наслідки, і тим складніше їх досліджувати [7]. Частина справедливих закидів на адресу соціологів, які необхідно прийняти, про недостатню прогностичну роль соціології, відсутність якісних прогнозів, – багато в чому пов'язані з тим, що дуже складно прорахувати багато соціальних наслідків від різних нововведень. Наше життя дає достатньо прикладів.

У зв'язку з великою увагою, яка приділяється в даний час значенню таких категорій, як «соціальний час» і «соціальний простір», в соціологічному тезаурусі все активніше вводяться такі категорії, як «темпоритм», «дісхроноз», «пам'ять поколінь», «історична пам'ять» (як відомо, З. Бауман ввів в ужиток «текучу сучасність») і т.д., то чекає велика робота з обґрунтування застосування в широкому навчальному та науковому побуті цих термінів. У кожному разі, використовувати термінологію С. А. Кравченко якісно неможливо без нових понять, які аналізують особливості соціального часу в другому десятилітті нового століття [13].

Є значна кількість робіт, в яких аналізуються сучасні трансформаційні, модернізаційні та інші процеси, що відбуваються в світі й в окремо взятій країні, і, тим не менш, все складніше відповідати на вічно старе і вічно нове питання, яке задав свого часу поет: «Яке сторіччя зараз на дворі?». У 2001 році Т. І. Заславська, проводячи свій черговий щорічний семінар «Куди йде Росія?», конкретизувала це питання: хто є акторами сучасних трансформаційних процесів? Учасники цього семінару прийшли до ряду висновків. У їх числі: необхідно виділяти суб'єктів і об'єктів трансформаційних процесів на макро-, мезо- та мікрорівнях [2]. Трансформаційні процеси, що відбуваються після 90-х років минулого віку, швидкість і суперечливість глобалізації призвела до того, що з'явилися нові суб'єкти управління, збільшилася частка латентних соціальних процесів. На попередній конференції ми спробували вказати на деякі з цих особливостей [9].

Новий сенс набуває одна з базових категорій соціології – «ідентичність». До цієї категорії проявляється пильний інтерес соціологів. З'явився ряд цікавих публікацій з цієї проблематики. Пошлемося, як приклад, тільки на одну – на колективну роботу одеських соціологів «Соціальні

ідентичності в динаміці інституційного та самоорганізаційного» [8]. У ній розглянуті основні класи соціальної ідентичності, детально проаналізовані також проблеми національної, глобальної та локальної ідентифікації. Цей аспект особливо актуальний, оскільки в корені міняє традиційні стратегії управління, в першу чергу, на макрорівні (примітно, що один з відомих сучасних дослідників Зигмунд Бауман, який протягом тривалого періоду досліджує соціальні наслідки глобалізації, прийшов до сумного висновку, що цей процес становить загрозу національній ідентичності, і, в силу цього, національна держава різко звужує свої функції, а національна межа втрачає свій традиційний сенс). Трансформація ідентичності, як окремої особистості, так і різних соціальних груп, у новому столітті також підпадають під вплив культурної та методологічної травми, про яку згадувалося вище. Формування пострадянського простору, приватизація, нові форми власності, реставрація капіталізму на новому етапі суспільного розвитку, виникнення національної олігархії – це і багато іншого призводить до того, що практично всередині «старих» і «нових» соціальних груп відбувається хворобливе зміщення у процесі ідентичності. Численні дискусії про значення і розміри середнього класу поступово призвели до того, що з'явилися роботи, в яких замість цієї традиційної категорії пропонується ввести нові категорії – «когніарат» [10, с. 52-56].

Значні методичні складнощі виникають у вивченні сучасного капіталізму. Нинішній президент Міжнародної соціологічної асоціації Майкл Буравой вважає, що для його дослідження може бути цілком застосовний «соціологічний марксизм» і опублікував ряд робіт з цієї проблеми. Нещодавно вийшов колективний збірник російських колег, присвячений формуванню сучасного капіталізму [4]. Цікава робота з цієї проблеми («Капіталізм в нашому будинку») опублікована Є. І. Суїменко [14].

Потребує суттєвого оновлення великий розділ соціології, що відноситься до проблем праці (економічна соціологія, соціологія праці і т.д.). Особливо активно працює над оновленням соціологічного тезауруса Ж. Т. Тощенко, який, як відомо, ввів такі поняття, як «парадоксальна людина», «кентаврїдеї» та ін. У своїй одній з останніх робіт з соціології праці, він пропонує розглядати нові явища сучасної економіки, вводячи нову типологію людини, виділяючи такі типи: економічна, технологічна, соціально-біологічна, соціально-психологічна, конфліктуюча, соціально-побутова, творча, керуюча і соціально-політична людина [3].

Грунтовний аналіз сучасних поглядів на проблеми ідентичності зробила Н. Л. Смакотіна, відштовхуючись від відомої класифікації негативної і позитивної ідентичності Сакамото, яку вперше привів В. А. Енгельгард (позитивна ідентичність виражається у співучасті, в інтеграції, в апатії, в самореалізації, в самовихованні і в самовдосконаленні; негативна ідентичність з'являється в агресії, дискримінації, в насильстві, в самообесценненні, самообезліченності, в наркоманії, у самогубстві [11, 12]). Нестандартним в її роботі було обґрунтування тези, що ідентичність може стати дієвою формою стабілізації особистості в умови невизначеності. Вона

також пропонує оцінювати основні показники ідентичності по їх особистісним, гендерним, родовим, груповим і соціальним формам. А основним індикатором неінтегрованості, неадаптивності людини до світу є відчуття самотності [12, с. 162].

Вже активно «працюють» у соціологічному співтоваристві терміни, запозичені з синергетики (хаос, точка біфуркації, кумулятивний ефект, нелінійний розвиток і т.д.). Крім того, є хороший практичний приклад спільного фундаментального російсько-українського дослідження з проблем глобального моделювання процесів сталого розвитку в контексті якості та безпеки людей, де вдало поєднувалися соціологічна, економічна і математична термінологія [15]. Цінним у цій роботі є використання комплексних індексів порівняльного аналізу розвитку 113 країн світу, в цих індексах дуже вдало, на наш погляд, поєднуються економічні, соціальні та екологічні показники. На їх підставі було визначено також індекси потенційних загроз розвитку цих країн. Таким чином, оперативний і об'єктивний аналіз вимагає оновлення соціологічного тезаурусу і використання традиційних категорій соціології, доповнюючи їх новим змістом.

Синергетичний і міждисциплінарний підхід до пояснення багатьох складних проблем суспільства викликає необхідність появи нових напрямків у науці, про це у своїх публікаціях заявляли багато дослідників.

Одна з вихованок Т. І. Заславської М. А. Шабанова опублікувала фундаментальну роботу «Соціоекономіка», в якій доводить необхідність появи міждисциплінарного напрямку в науці – соціоекономіки, яка б вивчала закономірності функціонування, взаємодії та розвитку економіки та соціуму [16].

Цінність цієї комплексної роботи полягає ще й у тому, що в ній запропоновано систему показників, які дозволяють дати кількісну оцінку таким складним аспектам діяльності товариства, як статусно-мережеві ресурси господарського життя, ресурси громадянського суспільства, цивільно-політичні ресурси. Особливий інтерес представляє запропонована автором система оцінки соціально-економічної політики, в тому числі індекс ефективності державного управління. Безумовно, ці та інші пропозиції викликають необхідність розширення традиційного тезаурусу. Наприклад, окрема глава так і називається «Економічна оцінка життя: чому вона не аморальна і навіщо вона потрібна». Автор наводить переконливу аргументацію одного з висновків цієї глави: «саме через те, що життя людини – найбільша цінність, суспільство зацікавлене в тому, щоб при наявних у його розпорядженні ресурсах в максимальному ступені: а) запобігати потраплянню своїх членів у ситуації, що загрожують їх життю і здоров'ю, б) знижувати страждання людей, що потрапили в ці ситуації».

Автор наводить дані про те, що міністерство транспорту США керується оцінкою вартості життя «умовного» американця в 3 млн дол., а уряди розвинених країн активно використовують оцінки вартості середньостатистичного життя в практичній діяльності (при прийнятті рішень

про інвестиції в охорону здоров'я, охорону навколишнього середовища, безпеку життєдіяльності та ін.) Ці оцінки коливаються від 1 до 9 млн дол.

Розвиваючи цю тезу, автор вважає, що при розробці соціальної політики у їх співавторів «не має бути можливості підмінити безцінність людського життя її безкоштовністю» [16, с. 377-381].

Розширення тезауруса соціології пов'язано як безпосередньо з розширенням понятійного апарату в прямому сенсі цього слова, так і з поверненням до багатьох ключових категорій, які мають тривалу історію застосування їх первісного сенсу. Цю необхідність переконливо довів В. Ю. Сухачов в післямові «Історія і темпоральність, або деякі роздуми з приводу «кінця епохи модерну» до книги американського історика Джона Лукача «Кінець двадцятого століття і кінець епохи модерну». «Спробуємо розібратися з терміном «модерн». По-перше, «модерн» – справжнє, недавнє (moderne від лат. слова modernus, похідним від modo – нещодавно, тільки що, на днях), – це наполягання на справжньому, свого роду відхилення або девальвація того, що було давно. Орієнтація на модерн, модернізацію найтіснішим чином пов'язана з активною нейтралізацією або дискваліфікацією традиції, минулого, з відхиленням, ухиленням від традиції. За цим стоїть лише одне – відсутність минулого, відчуження від справжнього, від того, що Ніцше називав вічністю минулого» [20, с. 246].

Жваву дискусію викликала опублікована два роки тому оглядова доповідь фахівців Центру досліджень модернізації Китайської академії наук під керівництвом професора Хе Чуанці. У ньому на прикладі 131 країни досліджена історія модернізації протягом останніх трьохсот років. Зроблено безжалісний прогноз про те, що в найближчі десятиліття число країн, які можуть потрапити в невелику групу країн, що пройшли другу стадію модернізації, навряд чи істотно розшириться.

Більш ранні публікації китайських фахівців, наприклад, професора Ань Цінняня, що відносяться до 2005 року, на жаль, відомі обмеженому колу читачів. А він, майже десять років тому, аналізуючи становище Росії після 90-х років, спробував відповісти на два актуальних і зараз питання (і для України в тому числі): «Куди йти Росії: на Схід чи на Захід?», «Куди йти Росії: у бік модернізації або постмодернізації?».

Відповідаючи на друге запитання, китайський вчений підкреслює, що серцевиною модернізації є індустріалізація, яка сполучена з демократизацією політичного життя. Однак потрібно, на думку автора, критично ставитися до західного досвіду модернізації, яка призвела до того, що виникли серйозні проблеми відчуження праці, причому сталося не тільки це відчуження, а й сформувалося таке споживання, яке стало засобом поневолення людей, а людина з придатка машини стала додатком кредитної картки.

Тому Ань Ціннянь, підкреслюючи точку зору російських вчених, разом з ними стверджує, що сучасна Росія має здійснювати модернізацію разом з постмодернізацією. І так як «особливість постіндустріального суспільства полягає в тому, що розвиток людини стає головним по відношенню до

розвитку матеріального виробництва ..., так чому ж Росія, яка ще не завершила модернізацію, не може перейти до постмодернізації?».

Автор вважає, що має право на існування і теорія «переваги відсталості», і теорія «техногенної цивілізації» (В. С. Стюпін), і концепція «постекономічного суспільства» (В. Л. Іноземцев) [17, с. 168-172].

В науковому середовищі робиться чимало цікавих спроб, відповідаючи на ці запитання, дати оцінку сучасному стану українського суспільства, розширити коло наукових категорій, що найбільш точно характеризують цей стан. Так, у колективній роботі автори пропонують категорію «соціокультурних компетенцій, необхідних для досягнення успіху, вдалого перебігу адаптаційних процесів, побудови кар'єри, подолання життєвих кризових ситуацій» [21, с. 7].

Крім того, у цій роботі обґрунтовується також теза про те, що інша важлива категорія – «культурна нерівність», яка має використовуватися для аналізу сучасних трансформаційних процесів в українському суспільстві, і цей аналіз ефективно можливий тільки з паралельним використанням «ідеологічної соціологічної гіпотези пояснено культурних нерівностей» [21, с. 26].

Зараз в соціології управління все чіткіше формується тенденція, яка базується на ствердженні, що в умовах нелінійних процесів, в умовах невизначеності і непередбаченості управління здійснюється «не шляхом прямого впливу суб'єкта на об'єкт, а за допомогою їх взаємодії для досягнення спільних цілей в умовах, що змінюються» [22, с. 247].

Активно формується новий напрям – вивчення синергетичних аспектів управління, що стимулює оформлення теж нового понятійного апарату, який би включав такі категорії, як нерівновагоме середовище, іграція, макдоналізація, командна синергія та ін.

Таким чином, нові виклики вимагають від соціології та її важливої галузі – соціології управління – оперативної відповіді, як зробити «соціологічну діагностику складного соціуму» (С. О. Кравченко).

Чи не головною складовою цього актуального завдання є оновлення і розширення соціологічного тезаурусу, понятійного апарату. Це буде сприяти більш прискореній розробці нових парадигм управління з урахуванням міждисциплінарного підходу, синергетики і теорії ризиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка; пер. с англ. под. ред. В.А. Ядова. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.
2. Кто и куда стремится вести Россию? / под общ. ред. Т. И. Заславской. – М.: МВШСЭН, 2001. – 384 с.
3. Тощенко Ж. Т. Социология труда: учебник для вузов / Ж. Т. Тощенко, Г. А. Цветкова. – М.: Центр социального прогнозирования и маркетинга, 2012. – 464 с.

4. Капитализм в России: в поисках новых институциональных оснований: коллективная монография / под. ред. М. В. Селютина. – Спб.: Реноме, 2013. – 168 с.
5. Регуляция поведения в ситуации нестабильности: виртуальный круглый стол // Социология, методы, маркетинг. – 2011. – №2. – С. 178-204.
6. Россияне и китайцы в эпоху перемен. Сравнительное исследование в Санкт-Петербурге и Шанхае начала XXI века / под общ. ред. Е. Н. Данилова, В. А. Ядова, Пандавэя]. – М.: Логос, 2012. – 452 с.
7. Зубаков В. А. Ипостаси глобализации и императивы выживания / В. А. Зубаков // Свободная мысль – XXI. – 2005. – № 8. – С. 44-62.
8. Социальные идентичности: монография / Н. А. Победа, В. М. Онищук, Э. А. Гансова и др. – Одесса: ВМВ, 2013. – 312 с.
9. Нагорний Б. Г. Соціологія управління: знову нові парадигми? / Б. Г. Нагорний // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: зб. наук. праць ДонДУУ. – Донецьк. Т. 16. Вип. 258. Серія «Соціологія», 2013. – 662 с.
10. Колбановский В. В. Средний класс – социальная реальность, «класс на бумаге» или обман трудящихся?» / В. В. Колбановский // Социологические исследования. – 2012. – № 9. – с. 52-56.
11. Энгельгард В. А. Наука, техника, гуманизм / В. А. Энгельгард // Вопросы философии. – 1980. – № 7. – с. 92.
12. Смакотина Н. Л. Основы социологии нестабильности и риска: философский, социологический и социально-психологический аспекты: монография / Н. Л. Смакотина. – М.: КДУ, 2009. – 241 с.
13. Кравченко С. А. Социологическая диагностика сложного социума. Социология и общество: глобальные вызовы и региональное развитие. Материалы IV Очередного Всероссийского социологического конгресса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ssa-rss.ru/iv_ovsk_full.html.
14. Суименко Е. И. Капитализм в нашем доме. Взгляд сквозь призму теории и социальной эмпирии: монография / Е. И. Суименко. – Институт социологии НАН Украины, 2007. – 512 с.
15. Згуровский М. З. Глобальное моделирование процессов устойчивого развития в контексте качества и безопасности людей / М. З. Згуровский, А. Д. Гвишиани. – К.: НТУУ «КПИ», 2008. – 331 с.
16. Шабанова М. А. Социоэкономика (для экономистов, менеджеров, госслужащих) / М. А. Шабанова. – М.: Экономика, 2012. – 559 с.
17. Ань Циннянь. Современная российская философия в китайском прочтении / Циннянь Ань // Свободная мысль. – 2005. – № 5. – С. 164-180.
18. Мацевіч І. Креативне суспільство: у пошуках релевантної соціальної теорії / І. Мацевіч // Соціологія, теорія, маркетинг. – 2012. – № 2. – С. 98-111.
19. Лиотар Жан-Франсуа. Состояние постмодерна [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/basic/397>

20. Лукач Дж. Конец двадцатого века и конец эпохи модерна / Дж. Лукач. – СПб., 2003.

21. Детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні: монографія / О. М. Балакірєва, В. А. Головенько, Д. А. Дмитрук та ін. – К., 2011. – 592 с.

22. Зубок Ю. А. Социальная регуляция в условиях неопределенности / Ю. А. Зубок, В. И. Чупров. – М.: Academia, 2008. – 272 с.